

Şirvanşahlar şehirlerde dikkati çeken savunma tesisleri, kale ve gözetleme kuleleri yapmışlardır. Öte yandan Şirvan ülkesi doğal şartları, gelişmiş ekonomisi, zanaat ve ticaretiyle öne çıkmıştır. İpek yolu vasıtasıyla milletlerarası ticarî faaliyetler ve kültürel ilişkiler canlılık kazanmıştır. Fakat Moğol işgali döneminde Şirvanşahlar ülkesi gerilemiş, insan kaybı, mesken ve şehirlerin harap edilmesiyle ekonomik açıdan büyük bir çöküş yaşamıştır. Daha sonraki yıllarda ülke ekonomik ve kültürel açıdan eski seviyesine ulaşmaya çalışmıştır. XV. yüzyıl başlarından itibaren Şirvanşahlar hânedanında 100 yıl kadar süren kalkınma ve gelişme aşaması gerçekleşmiş, önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle Şeyh İbrâhim'in iktidar yılları şehirlerde kültür, sanat ve edebiyat alanlarında bir yükseliş çağı olmuştur. Sultan Halil başşehir Bakü'de önemli bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuş, bu arada Şirvanşahlar Sarayı'nı yaptırmıştır (bk. ŞİRVANŞAHLAR SARAYI). Devlet mekanizmasına ve yönetim düzenine önem verilen Şirvanşahlar'da o döneme göre mükemmel bir yasal ve gelişmiş bir idarî düzen mevcuttu. Daha XII. yüzyılda Şirvanşahlar Devleti, Azerbaycan'ın siyasal, ekonomik ve kültürel gelişimi açısından önemli rol oynamaktaydı.

BİBLİYOGRAFYA :

Strabon, *Geografiya* (trc. G. A. Stratonovskogo), Moskva 1964, kn. XI, gl. II. s. 468, 470, 479; Ptoleme, *Geografiya*, kn. V. gl. 2, 8, 11, 14. Vestnik drevney istorii, Moskova 1948, t. 2, s. 252-254; Belâzürî, *Fütüh* (Fayda), s. 300-301; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 17, 122, 124; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 6, 89; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, VII, 49; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut 1960, s. 600-601; Şerefeddin, *Zafernâme*, Tahran, ts., s. 37, 196, 207, 299-300, 445; Hasan-ı Rûmlî, *Ahşenü't-tevârîh: A Chronicle of the Early Safawis* (nşr. ve trc. C. N. Seddon), Baroda-Kalküta 1931, I, 54; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 437-444; Şeref Han, *Şerefnâme*, Moskova 1967, I, 406-407; *Svedeniya İbrahima Peçevi o Gruzii i Kavkaze* (haz. S. S. Cikiya), Tbilisi 1964, s. 3-4; Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 173-179; M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi* (trc. H. D. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil), Ankara 2003, bk. İndeks; J. Marquart, *Erânşahr nach der Geographie des ps. Moses Xorenaci*, Berlin 1901, III, 56, 73, 96, 119; Hadi Hasan, *Falaki-i Shirvâni: His Times, Life and Works*, London 1929; Zeyneloğlu Cihangir, *Şirvanşahlar Yurdu*, İstanbul 1931, s. 150-154; A. Zeki Velidi Togan, *Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası*, İstanbul 1932, s. 10; V. Minorsky, *A History of Sharvân and Darband in the 10th-11th Centuries*, Cambridge 1958; K. V. Trever, *Oçerki po istorii i kulture Kavkazskoy Albanii*, Moskova-Leningrad 1959, s. 192, 262-264; M. I. Artamonov, *Istoriya Hazar*, Leningrad 1962, s. 52-53, 57-70, 206-217, 250-251; W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", *CHIr.*, IV, 243-249; D. K. Kouymjian, "A Unique Coin of the Shirvânshâh Minu-

chihir II", *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History-Studies in Honor of George C. Miles* (ed. O. K. Kouymjian), Beyrut 1974, s. 339-346; C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 140-142; B. Dorn, "Versuch einer Geschichte der Schirwanschache", *Mémoires de L'Académie impériale des sciences de St. Petersbourg*, VI. seri: IV, St. Petersburg 1841, s. 533-534; W. Barthold – [C. E. Bosworth], "Shirwân Shâh", *EP²* (Ing.), IX, 488-489; Tahsin Yazıcı, "Hâkânî-i Şirvânî", *DİA*, XV, 168; Mehmet Kanar, "Nizâmî-i Gencevî", a.e., XXXIII, 184.

SARA AŞURBEYLİ

ŞİRVANŞAHLAR SARAYI

Bakü'de

XV-XVI. yüzyıllarda inşa edilen saray.

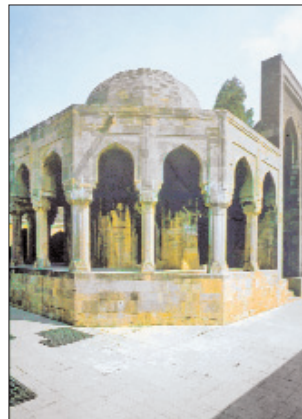
Âzerî-Türk halkının "içeri şehir" diye anıldığı eski Bakü'de yer alan saray çeşitli fonksiyonlara sahip mimari birimlerden meydana gelmektedir. Arazisinde daha erken tarihli yapıların da bulunduğu anlaşılan, ancak günümüzdeki binaları daha çok XV-XVI. yüzyıllarda inşa edilen ve iki büyük, iki küçük girişi olan saray sur içine alınmış (XIX. yüzyıl) oldukça geniş bir alana yayılan büyük bir külliye'dir. Saray Mescidi'nin yanındaki türbenin taçkapisında adı geçen Mimar Ali'nin sarayı yapan başlıca mimar olabileceği ileri sürülmektedir. Türbeye geçit veren ve 1585 yılında inşa edilen kuzey girişinin üzerindeki kitâbede ise üstat Emîrşah Velyânkûhî'nin ismi geçmektedir.

Sarayı oluşturan birimler topografik açıdan seviye farkı gösteren üç ayrı alan üzerinde kurulmuştur. Denize yakın tarafı daha yüksek bir teras üzerinde olup burada dörtgen revalki bir avlu içerisinde çepeçevre dolanan sütunlu galerisiyle, sekizgen planda inşa edilmiş sarayın bitişiğinde yer alan ve ondan sonra yapıldığı kabul edilen kuzeydeki divanhâne (XV. yüzyıl ortası) ilk dikkati çeken mimari yapı-

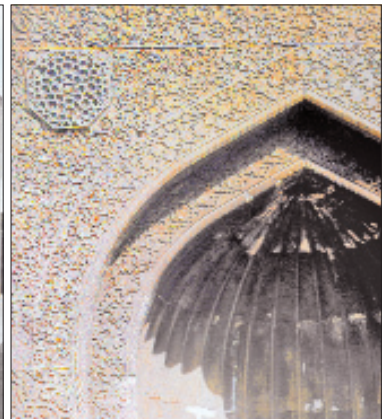
dır. Yapının merkezî sivri tek bir kubbesi vardır. Kubbeli kısmın zemininin altında bir odası bulunduğu gibi avluya açılan ve yerin altına önce eğimli bir yolla inilen, daha sonra bir kuyu şeklinde dimdik yerin içine doğru uzanan bir mahzen-bodrum (zindan [?]) kısmı mevcuttur. Bunun benzerlerine Aşşeron'daki bazı kale yapılarının avlu zeminleri altında da rastlanmıştır. Divanhânenin bir tarafında çatı üzerine çıkan merdiven yer almaktadır.

Binanın süslemeleri dönem üslûbunun en göz alıcı örnekleridir. Taçkapisı mukarnaslarla geçilen istirdide biçimi nişli, taçkayı yüzeyleri lotus süslemelidir. İçeriye geçit veren basık kapı kitâbeliğinde ve yan nişlerin üzerinde bitkisel süslemeler bulunmakta, kapı içindeki keskin köşelerde geometrik bir friz görülmektedir. Kitâbede Yûnus sûresinin 26. âyeti yazılıdır. Useynov, Bretanickiy, Salamzâde ve daha sonra Aslanapa bu divanhâneyi üslûp bakımından Ahlat'taki Emîr Bayındır Kümbeti ile karşılaştırarak kümbetin mimarının Bakü'den gelmiş olabileceğini ileri sürerler. Tercan Mama Hatun kümbetiyle ve bazı Bâbürlü mezar anıtlarıyla da kuruluş bakımından benzerlik vardır.

Şirvanşah Sultanı Halîlullah zamanına (1418-1463) ait olduğu düşünülen sarayın iki katlı harem kesimi ve diğer mekânlarla saray bölümü de bu tarafta (doğu) yer almaktadır (823/1420). XIX. yüzyılda Ruslar mühimmat deposu yapmak için buranın bazı kısımlarını yıkmıştı. Her katta yirmi beşin üzerinde odası bulunan bu bölüm asimetrik iç düzenlemeye sahiptir ve birbirine bağlı birimlerden oluşan karmaşık bir şemadadır. Girişi iki yanı nişli tonoz-kubbelidir. Buradan az ilerideki bir merdivenle sekizgen, ortası açık, ahşap çatılı bir geçiş mekânına girilir. Yanında önü eyvan şeklinde kubbeli bir mekân daha vardır. Diğer mekânlara büyüklük küçük salonlar, odalar halinde bu bölümlerin etrafında yer

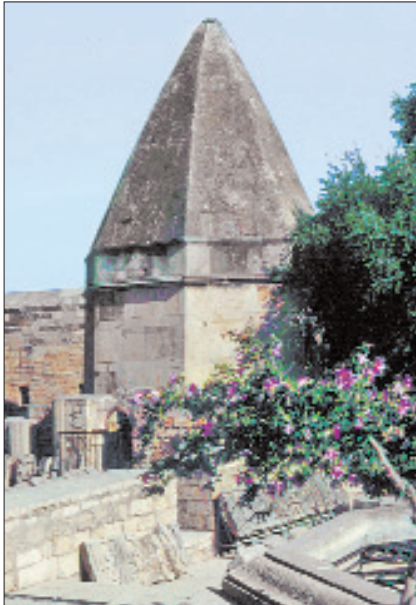
Şirvanşahlar Sarayı'nın sekizgen planlı divanhânesiyle taçkayı süslemesinden bir detay

alır. Doğuya doğru uzanan, önü köşeli apsis biçiminde biten büyük salonun bir benzeri güneyde yer almaktadır. Saray kesiminin deniz tarafına açılan sur üzerinde (orta avlunun doğu taçkapsı) dilimli ve mukarnaslı kavsarası olan bir taçkapı bulunur ki bunun Osmanlı Sultanı III. Murad tarafından yaptırıldığı kitâbesinden anlaşılmaktadır. Kitâbede ayrıca 994 (1586) tarihi ve Bakülü usta Ulu Receb Baba'nın ismi yazılmıştır.

Denizin aksi istikametinde (batı) yükseltisi daha düşük olan ve kademeler halinde alçalan kısımda Saray Mescidi (Şah Mescidi, minare kitâbesine göre Halîlullah tarafından 845'te [1441-42] inşa ettirilmiştir), türbe (1435), hamam (kalıntı halinde), sarnıç ve onun yanında 777 (1376) tarihli Cin Mescidi yer almaktadır. İki taçkapsı olan cami ortada bulunan, dört taraftan tonozlarla çevrili bir merkezî plan şemasına sahiptir. İki yanında nişlerin olduğu giriş eyvanından camiye girilir. Merkezi pandantifli yuvarlak kubbe dört taraftaki tonozlarla yanlara genişletilmiştir. Bu tasarım Türk mimarisinin çeşitli dönemlerinde yapı veya yapı bölümlerinde uygulanmıştır. Bu şekilde oluşturulan, ortası kubbeli dört ana yön tasarımının kolları arası, batıda iki katlı (alt katı tonoz, üst katı kubbeli) bir oda ile karşı tarafı kuzeydoğuda yer alan minarenin arkasında

Şirvanşahlar Sarayı'nın arka avlusundaki Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî (Bakûv) Kümbeti (Derviş Kümbeti)

giriş eyvanı olarak değerlendirilmiştir. Boşta kalan mihrap duvarı köşeleri doğu tarafında bir, batı tarafında yan yana iki tonozlu mekânla kapatılmıştır. Mihrap istirdiye kabuğu biçiminde nişlidir. Mihrap duvarının yanından bir giriş vardır. Diğer taraftaki küçük nişlerin birinden merdivenlerle yukarıya çıkılmaktadır. Minaresi Bakû'deki Mescid-i Muhammed'in minaresi gibidir. Türbenin yoğun süslemeli taçkapsı "piştah" denilen tarzda ele alınmış olup burada madalyon içinde "Muhammed" ve "Ali" isimlerinden başka Mimar Ali'nin adı geçmektedir. Ayrıca Yûsuf sûresinin 92. âyetiyle bir hadis yer almaktadır. Türbe kubbeli olup üç taraftan eyvan şeklinde nişlere sahiptir; girişin iki yanında ve doğu tarafındaki eyvan-nişin iki yanında tonozlu mekânlar bulunmaktadır. 839 (1435-36) tarihli kitâbede türbenin Halîlullah tarafından annesi ve oğlu için yaptırıldığı belirtilmektedir.

Esas saray binasının güney duvarı aşığınsında, bugün mevcut olmayan Bayıl Köşkü'ne ait Bayıl taşlarının önemli bir bölümünün ve koç-koyun / at biçimindeki mezar taşlarının sergilendiği avluda bir kenarda taş kümbet mimarisinin güzel örneklerinden, sekizgen planda yapılmış Yahyâyı Şirvânî (Bakûvî) Kümbeti (Derviş Kümbeti, 1450) ve Keykubad Mescidi'nin (Küçük Mescid) kalıntıları bulunmaktadır. Zeki Velidi Togan bu caminin Evliya Çelebi'nin anlattığı Haydar Şah Camii, türbenin de yine onun bahsettiği Şeyh Şerim'in türbesi olabileceğini ileri sürerse de bu zayıf bir ihtimaldir. Daha çok Bakûvî'ye atfedilen kümbet, dörtgen mummyalı ve sekizgen ziyaretgâhi ile içten kubbe ve dıştan piramidal külâhla örtülü, Anadolu Türk mimarisi kümbetleriyle paralel bir yapı olarak dikkati çekmektedir. Yapı 1998'de tamir edilmiştir. Cami ise kare şeklinde dört pâyeye üzerine oturan, etrafı tonozlarla çevrili bir kubbeye sahiptir.

1920-1930 yıllarında restore edilen saray binaları ayrıca 1998'de geniş kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir. Geleneksel taş işçiliği günümüzde de kuvvetli olduğu için yenilenen bölümlerin daha eski bölümlerden ayrılması ileride sorun doğuracaktır. 1944'ten itibaren arazisinde kazılar yapılmıştır. Şirvanşahlar Sarayı'nın inşa tarzı, geleneksel Türk mimari geleneğine uygun biçimde değişik dönemlerde inşa edilmiş binaları içermektedir. Ancak bir kısım araştırmacılar sarayın esasının daha önce ele alınan bir plana göre yapıldığını düşünmektedir. Saray binalarının birbirine uyum meselesinin iyi çözülmüş olması, bu böl-

geye özgü yerli tek tip büyük sarımsı taş blokların kullanılması, mimarlık unsurları ve süslemelerin bütünlüğü gibi özelliklerden dolayı bu fikir ileri sürülmüştür. Ancak ağırlıklı olarak XV-XVI. yüzyıllar içerisinde bir yapılanma söz konusudur, fakat mimar ve ustalar eserleri bütüne uyacak biçimde ele almışlardır. Söz konusu dönemler içinde mimari öğeler ve süslemelerde bir üslup birliğinin olması doğaldır.

BİBLİYOGRAFYA :

Pamyatniki Arhitekturi Azerbaydjana, Bakü-Moskva 1946, s. 11-37; S. A. Dadaşev – M. A. Useynov, *Ansaml Dvorca Şirvanşahov V Baku*, Moskva 1956, s. 9-19; M. A. Useynov – L. Bretanitskiy – A. Salamzade, *İstoriya Arhitekturi Azerbaydjana*, Moskva 1963, s. 187-210; L. S. Bretanitskiy – B. V. Veymarn, *İskusstvo Azerbaydjana*, Moskva 1976, s. 108-125; I. Turánszky, *Azerbajjan, Mosques, Turrets, Palaces*, Budapest 1979, s. 45-50, 67; S. Aşurbeyli, *İstoriya Goroda Baku*, Bakü 1992, s. 164 vd.; Oktay Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara 1996, s. 89-105; A. Zeki Velidi [Togan], "Azerbaycan'ın Tarihî Coğrafyası", *AYB*, 1/2 (1932), s. 74; Mehmet Halit, "Evliya Çelebi'ye Göre Azerbaycan Şehirleri", a.e., 11/17 (1933), s. 206; Yaşar Çoruhlu, "Azerbaycan Sanat Tarihi İnceleme Seyahati-1-", *Tarih ve Medeniyet*, sy. 55, İstanbul 1998, s. 66; "Şirvanşahlar Sarayı", *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, Bakü 1987, X, 544-545.

YAŞAR ÇORUHLU

ŞİS

(bk. ŞİT).

ŞİT

(شیت)

Hz. Âdem'in üçüncü oğlu.

İsrâiliyat kaynaklarından hareketle hakkında bilgi edinilen Şît (Ar. Şîş, İbr. Şet) Hz. Âdem'in Hâbil'in ölümünden sonra doğan oğludur. İbrânîce Şet isminin "belirlemek, yerleştirmek; bahşetmek" mânâsındaki fiille ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Tubach, s. 187). Ahd-i Atık'ın Tekvîn kitabına göre (4/25; 5/3) Hâbil'in yerine Âdem'e bahşedilen Şît, Âdem 130 yaşındayken babasına benzeyen bir çocuk olarak doğmuştur. Şît 105 yaşındayken oğlu Enoş dünyaya gelmiş, başka birçok oğlu ve kızı olmuştur. 912 yaşında vefat etmiştir (Tekvîn, 5/6-8). 1. Târihler'de (1/1) kaydedilen soy kütüğünde de Şît'in ismi geçer. Sayılar'da (24/17) Balam'ın kehane-tinde Şît oğullarından söz edilir. Bazı erken dönem hıristiyan kutsal metni yorumcuları Tekvîn'deki (6/2) "Tanrı oğulları" ifadesini Şît oğulları ya da Sethianlar, aynı yerdeki "insan kızları"na ise Kâbil soyun-